

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

Анатолій Боровик

●

РОЗРОБКА ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ РЕФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917-1920 рр.)

Проблеми реформування шкільної освіти за часів української революції знайшли певне місце в історичній науці¹. Інтерес автора цього дослідження зосереджений на розгляді формування основних напрямків реформування загальноосвітньої школи вказаного періоду.

З перших днів революції перед Центральною Радою та генеральним секретаріатом освітніх справ стало невідкладне завдання ліквідації безсистемної організації школи й освіти в Україні, що дісталось їй у спадщину від царського уряду. Існуюча система шкільного навчання була підпорядкована різним урядовим інституціям: міністерству освіти, вченому комітету Найсвятішого синоду, урядництву імператриці Марії, міністерству торгівлі й промисловості, міністерству земельних справ, міністерству внутрішніх справ, міністерству юстиції, морському міністерству, міністерству шляхів сполучення тощо. Одночасово співіснували різновідомчі, різносистемні, різнотипові навчальні установи, між якими не було ніякого взаємозв'язку. Навіть після закінчення народної початкової школи для вступу до будь-якого типу середнього навчального закладу потрібно було складати вступні іспити. Разом з тим викладання у всіх типах шкіл проходило російською мовою. Тому й постало завдання створення цілісної єдиної системи національної школи, яка б базувалася на чітко визначених принципах, завданнях та плані і відповідала інтересам українського народу.

Початок реформування системи освіти і розробки основ єдиної школи розпочинається вже з I Всеукраїнського учительського з'їзду (5-6 квітня 1917 р.). У постанові, прийнятій на ньому, зазначалось про необхідність подолання багатотиповості школи та «встановлення початкової школи одного типу, яка б з одного боку дала б дітям як найширшу початкову освіту, а з другого підготувала б до середньої школи»².

На з'їзді були прийняті окремі постанови про початкову, середню і вищу освіту. Так, у постанові секції початкової школи пропонувалось запровадити українізацію цих шкіл уже з 1917-1918 навчального року. З цієї метою планувалось вжити відповідних заходів до перевидання раніше виданих українських посібників і підручників та створення нових. Вищі початкові школи пропонувалось українізувати поступово, «відповідно вимогам педагогічного такту»³.

Секція середньої школи також пропонувала термінове відкриття на державні кошти українських середніх навчальних закладів і в першу чергу гімназій у великих містах, де населення було переважно зрусифіковане. А у тих населених пунктах, де переважало українське населення, пропонувалось українізувати існуючі гімназії, а також відкривати гімназії, спільні для навчання хлопчиків і дівчаток. Висувалася також вимога

обов'язкового навчання учнів середніх шкіл українознавчих дисциплін: української мови і літератури та історії України. Пропонувалося через два роки всі середні школи цілком перевести на викладання українською мовою.

Учасники з'їзду розуміли, що за відсутності підготовлених планів реформування шкільної освіти складно на самому з'їзді визначитись із головними принципами та напрямками їх здійснення. Ось тому з'їзд рекомендував Всеукраїнській шкільній раді в найближчому часі скликати з'їзд українських учителів та діячів освіти, на якому були б розглянуті й ухвалені основні засади і плани розбудови національної школи в Україні.

До скликання другого з'їзду учителів членами головної шкільної ради була проведена велика робота по розробці плану єдиної школи. 10-12 серпня 1917 р. на з'їзді було заслухано і обговорено доповіді О.Музиченко та П.Холодного, в яких вони визначили такі головні засади майбутньої школи: 1) головне завдання - це виховання дітей; 2) головний зміст навчального матеріалу для дітей молодшого шкільного віку повинен бути підібраний з оточуючого їх життя; 3) школа повинна бути єдиною і поділятися на дві частини: перша, де учні повинні навчатися сім років, друга - чотири роки.⁴

З'їзд визначив основні напрямки організації нової школи, яка повинна стати національною, змінити свій навчальний план і запровадити українську мову, широке ознайомлення з рідним краєм, його історією і місцевим життям. Усі громадяни України повинні «мати право на безплатну нижчу, середню і вищу освіту із забезпеченням учнів підручниками, одягом, харчем і т. ін.». Освіта повинна бути обов'язковою і світською. Хоч у примітці постанов вказувалося, що за бажанням батьків може бути введено і релігійне навчання.

Якою ж уявляли розробники проекту єдину школу в Україні?

Перш за все на початковому етапі навчання повинно здійснюватися на основі вивчення оточуючого життя. Народна земська школа повинна була стати семилітньою і методично побудованою на основі спостережень та уявлень з оточуючого життя. Вважали, що семирічне загальноосвітнє навчання зможе краще реалізувати можливості розвитку дитини. Але у зв'язку із складними економічними умовами та нерозвинутою мережею шкіл реалізувати завдання створення семилітніх шкіл і перетворення їх на загальні, тобто обов'язкові для всіх дітей, на той час було неможливо, тому тимчасово обмежувались створенням на основі однокласних земських шкіл чотирирічних шкіл, а наступні три роки навчання пристосувати до навчальних планів вищих початкових шкіл. Програми ж гімназій повинні були складатись із систематичних курсів наук.

Потрібно було внести і певні корективи до навчальних планів усіх типів шкіл таким чином, щоб після закінчення 7-літньої загальноосвітньої школи можна було вступати до професійних навчальних закладів, як їх тоді називали, технічних шкіл. Тобто до сільськогосподарських шкіл, учительських семінарій та інших.

Складовою частиною проекту єдиної школи були також і проблеми її українізації. З 1 вересня 1917 р. у нижчих початкових школах у всіх групах уроки мали проводитись українською мовою. Крім того, зазначалось, що українізація всіх типів середніх і нижчих шкіл повинна здійснюватись згідно з педагогічними вимогами, а також відповідно до рішень I Всеукраїнського учительського з'їзду. Учасники з'їзду звертались до Генерального секретаріату освіти з проханням прискорити вироблення детальної програми єдиної школи у відповідності з проектом, ухваленим з'їздом.

Для реалізації цих рішень з'їзду генеральним секретаріатом освіти було створено ряд комісій, куди увійшли члени Товариства шкільної освіти, учителі і просвітянські діячі. Вони і розпочали здійснювати планомірну, цілеспрямовану розробку навчальних планів та програм єдиної загальноосвітньої національної школи.

На перших порах роботи над проектом у комісіях працювали: О.Астряб, Л.Балінська, Л.Білецький, О.Богданович, С.Галеневич, Н.Григор'єв, А.Демський, Л.Добровольський, О.Дорошкевич, В.Дурдуківський, О.Іконнікова, С.Калиновський, О.Кисіль, Л.Коваленко, Г.Ковалевський, М.Козик, М.Кравчук, М.Крамаренко, Ф.Косицький, Я.Кульжинський, В.Левицький, М.Левитський, А.Лобода, Т.Лубенець, Н.Мірза-Явакіянль, О.Ольшанський, В.Романовський, С.Русова, А.Синявський, М.Сімашкевич, П.Харченко, П.Холодний, М.Чернявська, Я.Чикаленко, В.Шарко, К.Щербина, Н.Шульгіна та інші.⁵

Важливу роль для розробки «Проекту єдиної школи на Україні» мала нарада в справі організації народної освіти в Україні, що проходила 15-20 грудня 1917 р. у м. Києві. В ході її роботи було розглянуто 16 питань, і більшість із них стосувалася

плану управління освітніми справами в Україні. А доповіді С.Русової «Національна школа» та А.Нюренбурга «Підвалини національної школи» порушували проблеми формування єдиної школи в Україні.⁶

Як підсумковий документ обговорення цих питань була ухвалена резолюція під назвою «Підвалини національної школи»⁷, де визначались основні принципи народної освіти: «економія в часі, зв'язок між сім'єю й школою і єдність школи». Крім названих, важливими також визнавалися принципи, що мали виняткову і вирішальну роль у справі виховання та навчання, - це рідна мова та знання укладу життя й дитячої психіки учнів певної національності. У резолюції вказувалося, що «школа повинна бути національною», а керівництво нею мали передати представникам певної національності. Планувалось також, щоб в інтересах єднання і солідарності представників усіх національностей в межах Української Народної Республіки «українська мова в школах національних меншин, починаючи з вищої початкової школи, обов'язкова для шкіл, але не обов'язкова для учнів». Тобто учні мали право вибору вивчати чи не вивчати її. Школи для національних меншостей мали свободу в організації навчально-виховної роботи, у прийнятті навчальних програм та у визначенні обсягів часу вивчення, але були зобов'язані виконувати «мінімальні вимоги для всіх шкіл УНР».

Робота над проектом завершувалась, коли міністерство народної освіти разом з Центральною Радою змушено було 26 січня 1918 р. залишити м. Київ і переїхати спочатку до Житомира, а потім до Кам'янка-Подільського, де робота знову була відновлена. До складу комісії увійшли нові члени, з боку галичан - А.Аліскевич, Я.Біленький, В.Бірчак, І.Боберський, О.Бойчук, Я.Борис, І.Брикович, А.Домбровський, В.Зубрицький, А.Крушельницький, К.Малис, В.Поговський, Д.Пігуш, І.Прима, з боку міністерства освіти і місцевої учительської спілки - А.Воронець, А.Григор'єв, В.Злобчинський, С.Іваницький, І.Пияшковський, С.Козинець, О.Козицький, С.Кондрацький, М.Ларченко, І.Майстренко, А.Мирович, А.Синявський, К.Тищенко⁸. Загальне керівництво роботою здійснював П.Холодний.

У зв'язку з приходом до влади уряду гетьмана П.Скоропадського і призначення міністром народної освіти М.Василенка педагогічні кола цікавило питання про долю законопроекту про єдину школу в Україні. І хоча сам міністр не відкидав ідеї використання реформаторських наробок попереднього уряду, але ж, як показують подальші його дії, робота над проектом була призупинена, комісія по розробці проекту не працювала. Але певні кроки в напрямку реформування шкільної освіти в цей час були зроблені. Так, 1 серпня 1918 року було встановлено обов'язкове вивчення української мови і літератури, а також історії та географії України в усіх середніх загальноосвітніх, професійних, комерційних школах, учительських семінаріях та інститутах.⁹ Законом 6 серпня 1918 р. було об'єднано всі нижчі початкові школи в один тип шкіл.¹⁰ У своїй відозві до земств України міністерство освіти вказало, що «буде полегшено перехід з нижчої початкової школи до I класу вищої, а з вищої початкової школи до 5 класу гімназій та реальних шкіл».¹¹ Крім того, були розроблені і з 1 вересня 1918 р. введені тимчасово навчальні плани (як їх тоді називали, розклади лекцій) для чоловічих і жіночих гімназій,¹² вищих початкових шкіл¹³ на новий навчальний рік, в яких виділялось по 3-4 тижневих годин на вивчення української мови. До початку навчального року також «було розіслано до органів самоврядування, складені відповідно вимогам нової недільної школи, програми початкових шкіл».¹⁴

Таким чином, хоч робота по завершенню законопроекту про єдину школу в Україні за часів Гетьманату була призупинена, але ж певні реальні кроки в напрямку створення національної системи освіти було зроблено.

Робота над «Проектом єдиної школи на Україні» була довготривалою і здійснювалась у несприятливих економічних і соціально-політичних умовах, призупинялась за часів Гетьманату і лише за часів Директорії була остаточно завершена. Хоч керівник розробки проекту П.Холодний відзначив, що «треба ще багато прикласти праці до точнішої конкретизації ідей української школи, але можна бути певним, що український вчитель утворить школу таку, яку потрібно нашому народові».¹⁵

Розроблений проект мав чотири розділи: I - «Загальна частина», II - «Роль науки, релігії, мистецтва, руханки та розвинення громадського чуття у виховальній школі», III і IV розділи присвячені викладу змісту навчальних планів і програм єдиної загальноосвітньої школи.

У першому розділі розкривались основні принципи побудови єдиної загальноосвітньої школи в Україні та давалося визначення, що «єдиною школою ми будемо називати нормальну з педагогічного боку школу, через яку повинні проходити всі діти даної Держави»¹⁶, незалежно від соціального, майнового, станового положення, статі, релігійних, політичних переконань.

Головним завданням нової української школи було виховання дитини, що корінним чином відрізняло його від завдань школи за царизму, коли на першому місці було навчання дітей. Виховні ж завдання розв'язувались нібито самі собою в процесі засвоєння знань. Цими питаннями школа мало цікавилась і не проводила ніякої цілеспрямованої роботи. Ось тому нова українська школа повинна була відмежовуватись від цих негативних рис старої школи. Новими завданнями її повинно було стати керівництво процесом формування і розвитку дитини, і весь навчально-виховний процес повинен будуватись так, щоб у центрі його завжди була дитина. Тоді, як указувалось у проекті, сам процес навчання буде засобом виховання.

Здобуття знань у новій школі також повинне зайняти першорядне значення. На належний рівень потрібно поставити релігію, мистецтво, моральне виховання. Все це буде сприяти прояву інтелектуальних і духовних сил людини. У навчально-виховному процесі в центрі уваги повинна бути індивідуальність дитини, її природні здібності, задатки та її талант.

Нова школа повинна бути також національною. Це означало, що дитина перш за все мала познайомитися з природними та соціально-культурними умовами життя свого народу, а потім переходити до пізнання історії та культури інших народів світу. Найважливішим чинником такого пізнання і виховання мала стати рідна мова. На перших двох ступенях школи їй відводилось особливе значення. З іноземних мов перше місце повинна зайняти російська, вивчення якої варто було розпочинати з 3-4 року навчання.

Школа виховання також мала бути й «школою діяльною», тобто трудовою. Використання фізичної праці розширювало виховні можливості школи, тому праця повинна посісти в ній чільне місце. Вважали, що фізична та розумова праця в школі не повинна бути шкідливою для здоров'я дитини. Школа мусить готувати учнів до свідомої трудової діяльності, але в її завдання не повинно входити навчання дитини якогось ремесла.

Передбачалось, що єдина школа матиме три ступені: перший (початкова, основна школа) - 4 роки навчання (1-4 класи); другий (старша основна школа) - теж 4 роки навчання (5-8 класи) і третій (колегія) - 4 роки навчання (9-11 класи).¹⁷

Таким чином, нова українська школа повинна була стати єдиною, трудовою, загальноосвітньою, виховуючою і національною.

Другий розділ «Проекту» визначав роль, місце і значення наукових знань, рідної мови, іноземних мов, релігії, мистецтва, фізичного виховання у формуванні особистості учня. Були зроблені спроби дати визначення, що означатиме поняття «знання якоїсь науки» або навчального предмета. Зокрема зазначалось, що «знати якусь науку значить опанувати її метою і бути освідмленим з можливо більшим науковим матеріалом». Разом з тим вказувалось, що учитель, який користується науковим матеріалом як засобом виховання, повинен спиратись на його методологію з метою піднесення душі і розуму дитини на певний рівень, що відповідав би вимогам часу. Це надзвичайно складне завдання педагог має вирішувати на основі копіткої, систематичної праці у перші вісім років навчання. Це матиме свій відбиток у подальшому, коли можна буде сподіватися, що в учнів пробуджуватиметься інтерес до системного вивчення наук.

Ці ж особливості в оволодінні навчальним матеріалом відносились і до вивчення мистецтва, зокрема малювання і співу. Але загальноосвітня школа не повинна переслідувати мети досконалого вивчення учнями різних видів мистецтва, а мати на увазі лише виховні завдання - формування творчих здібностей учнів та виховання волі.

Вказувалось також на роль гімнастичних вправ як необхідного елемента для фізичного гарту й виховання сили волі учнів.

Школа повинна була формувати громадянські стосунки між дітьми, причому не обмежуватись рамками лише класного колективу. Варто також залучити учнів до активного громадського життя школи і населеного пункту.

Третій розділ проекту єдиної школи був присвячений викладу навчального плану та

програм І ступеня основної школи. Головні принципи, на яких формувалася зміст освіти, зводились до такого: 1) він повинен базуватися на національній основі, відображати особливості і специфіку філософських, національних, релігійних та інших особливостей розвитку українського народу в його історичному розвитку; 2) містити в собі обширні знання про досягнення і здобутки всіх народів світу; 3) повинен забезпечувати свідоме та активне засвоєння знань, умінь і навичок, формування наукового світогляду; 4) мусить бути доступним для дітей певної вікової категорії, відповідати рівневі розвитку кожної дитини; 5) повинен забезпечувати зв'язок навчання з життям, теорії з практикою; 6) відповідати сучасному стану суспільства до освітньої підготовки молоді на певному етапі його розвитку.

У проєкті вказувалось, що програми з навчальних дисциплін І і II ступенів школи повинні містити переважно пропедевтичні курси, а з III - систематичні, побудовані на концентричній основі, з метою поступового розширення «формального розвитку учнів».

Навчальний план для І ступеня єдиної школи передбачився таким¹⁸:

Предмети	Кількість годин				
	1 кл.	2 кл.	3 кл.	4 кл.	Разом
Закон Божий	2/2	2/2	2	2	8
Рідна мова	10	10	8	8	36
Арифметика	6/2	6/2	4	4	20
Геометрія (наочна)	-	1	1	1	3
Природознавство	-	-	2	2	4
Географія	-	-	2	2	4
Історія	-	-	2	2	4
Співи	2	2	2	2	8
Руханки	2	2	2	2	8
Разом лекцій для дітей	22	23	25	25	
Разом годин для учителя	18	19	25	25	

Примітка:

1) Числа, що під рискою, означають півгодинні лекції.

2) Лекції малювання не виділено в окремі години, вони входять як складова до предмета «рідна мова».

У пояснювальній записці до програми з рідної мови автори проєкту вказували на роль та значення її для населення України і школярів. Вони вважали, що «літературна мова в більшості своїх елементів є та ж сама народна мова»,¹⁹ що літературна мова до народної мови додає лише незначне число необхідних наукових термінів для виразу абстрактних понять. Тому «найперше завдання школи - дати гарну, яскраву, щиро народну українську мову дітям»,²⁰ зазначалось у «Проєкті». Ця загальна мета конкретизувалась у завданні «навчити читати й писати, точно і ясно висловлювати свої думки, почуття, враження».²¹

Передбачалось, що в перші два роки вивчення рідної мови повинно носити характер енциклопедичності, тобто учні повинні здобувати якнайбільше знань про навколишній світ, а починаючи з 3-4 років навчання більше уваги звертається на вивчення окремих предметів - рідна мова і література, природознавство, географія, історія, малювання та інше. Наголошувалось, що на першому ступені школи учні повинні отримати початкову грамоту - навчитися читати і писати.

У першому класі на вивчення рідної мови відводилося 10 тижневих годин. Програма передбачала проведення бесід з учнями на теми довідки, за навчальними картинками, читання букваря, відповіді на запитання, малювання.

У другому класі також виділялось 10 тижневих годин навчання рідної мови, але зміст програми розширювався. Рекомендувалось вивчення «з голосу» дитячих пісень, прислів'їв, а також виконання письмових вправ під диктовку. Пропонувалось виконання драматичних художніх творів та інше. Автори «Проєкту» вважали за необхідне дотримуватися дидактичних принципів, закладених у «Рідному слові» К.Ушинського, де, на думку авторів, подано зразковий план вивчення життя, починаючи від рідної хати й розширюючи пізнання дитини до знань про своє село (місто), повіт, край, країну, Всесвіт.²²

На вивчення рідної мови у третьому класі відводилося 8 годин. Програма передбачала використання бесід із складним змістом, у порівнянні з попередніми роками навчання, читання та переказ художніх творів, складання вільних творів (усних та письмових) на теми навколишнього середовища. З граматики потрібно було вивчити поняття про частини мови, детальніше знати іменник, прикметник, дієслово та засвоїти правила правопису.

У четвертому класі на вивчення рідної мови теж виділялось 8 тижневих годин. У контексті вивчення простого речення рекомендувалось ознайомити учнів із частинами мови, що не вивчались у 3 класі. Також продовжити читання художніх творів з їх переказом, вивчення тексту напам'ять, проведення виховних бесід, усних і письмових творів на вільні теми, особливо за картинами та малюнками, написання переказів тощо.

У процесі навчання учитель повинен проводити словникову роботу і пояснювати учням значення кожного слова, а також широко використовувати наочність. «Проект» застерігав не допускати перевантаження учнів механічним читанням та письмом.

Особливу роль автори «Проекту» радили звертати на розвиток самодіяльності і творчості учнів. З цією метою рекомендувалось для усних бесід підбирати теми, які б пробуджували цікавість і любов до рідної природи, національного побуту, звичаїв, викликали б пошану до національних діячів та героїв. Пропонувалось давати змогу дитині діяти творчо, «виявляючи як найвільніше ознаки своєї індивідуальності».²³

Курс математики основної школи повинен був сформувати вміння розв'язувати різноманітні задачі, зміст яких пов'язаний з життям, розвитком техніки та виробництва. Крім того, потрібно було ознайомити учнів з основними геометричними формами та їх властивостями. Математика повинна була привчати до точності та логічності мислення, вибору потрібних даних для розв'язання того чи іншого питання, з'ясувати взаємозалежності між різними явищами. Досягти цього можна лише тоді, коли навчання буде цікавим і забезпечуватиме самодіяльність учнів, за умов дотримання принципу: від легкого до важкого, від відомого до невідомого, від зрозумілого до незрозумілого, а також широкому і вмілому використанню наочних посібників.

Автори радили звертати увагу вчителів на розвиток в учнів вміння усних обчислень, а також ознайомлення їх з деякими відомостями з історії математики.

Зміст задач у початкових класах рекомендовано черпати з оточуючого життя, поступово переходити до задач, що своїм змістом пов'язані з іншими навчальними дисциплінами - природознавством, географією, фізикою тощо. Задачі мусять бути не вигаданими, а життєво правдивими.

За перші чотири роки навчання діти повинні навчитись добре і свідомо рахувати, оперувати цілими числами, познайомитися з мірами довжини, ваги, площі і об'єму, а також грішми. Дії з числами вивчаються в процесі розв'язування прикладів та задач. На четвертому році навчання здійснюється систематизація матеріалу, вивченого протягом перших трьох років, звертається увага на формування вміння розв'язувати задачі різних типів на всі дії, даючи означення кожної дії, простежуючи зміну результату від зміни компонентів дії, перевіряючи їх результати.

У початковій школі відбувається поступове ознайомлення з дробовими величинами протягом усіх чотирьох років навчання. Дії з дробами здійснюються на основі логічних міркувань і висновків, а не за допомогою заучування правил. Необхідно домагатися, щоб на кінець четвертого року навчання діти змогли робити різні і навіть досить складні задачі з дробами. Автори «Проекту» не радили в курсі початкової школи захоплюватися розв'язанням задач, які вимагають надто докладних міркувань. Ці задачі, як правило, легко розв'язуються за допомогою рівнянь, з якими учні познайомляться в курсі алгебри.

Учні також повинні познайомитися з деякими геометричними формами та їх властивостями, що в комплексі повинні становити певну цілісну систему. Але логічних доведень ще добиватися не варто, учні повинні відчувати, як одні властивості предметів впливають на інші.

Викладання історії в єдиній школі планувалось розпочинати з третього класу. Вважали за необхідне спочатку вивчати історію власного народу з використанням бесід, розповідей, екскурсій, походів, відвіданням музеїв, ознайомленням учнів з усною народною творчістю та інше. Учителям рекомендувалось добирати матеріал, який нестиме дітям знання про їх національну належність, про спільність форм суспільного буття людей, їх проблеми та потреби.

У переліку головного змісту і понять, котрі потрібно засвоїти учням, значились роз'яснення: хто такі українці, звідки вони походять, як вони жили до прийняття християнства, що таке татарська доба, як українці боронили свою землю. Підкреслювалось, що перебування

кочівників і татар протягом кількох століть на значній території українських земель надовго затримало економічний і соціальний розвиток української нації і держави, знесило її і дало змогу в подальшому захопити Україну сильнішими державами.

У 4 класі, згідно з «Проектом», вивчення матеріалу розпочинається з часу перебування України під владою Польщі, а закінчується початком ХХ ст. - періодом нового національного відродження і боротьби українського народу за свою державність. На завершальному етапі в 4 класі рекомендувалося провести з дітьми бесіди про розселення українців у світі та про їх життя в еміграції.²⁴

Належне місце в єдиній школі мали зайняти уроки малювання і співів. Малювання - це графічна мова дитини, яку вчителів потрібно всляко розвивати. На першому ступені не передбачалось окремих уроків з малювання. Але учителю надавалася можливість у будь-який момент уроку запропонувати дітям намалювати певний сюжет, пов'язаний зі змістом уроку. Автори рекомендували не звертати увагу на техніку малювання, адже на цій проблемі буде зосереджена увага на другому ступені навчання, коли для уроків малювання буде виділено не менше 7 годин на тиждень,²⁵ а вже коли учні матимуть уявлення про тривимірний простір, здійснюватиметься викладання систематичного курсу малювання. На даному етапі діти будуть знайомитись із історією мистецтва та будуть малювати з натури. Наголошувалось на значенні малювання для школярів, яке, крім розвитку дитячої творчості, покликане виховувати високі естетичні смаки й уподобання.

Співи так само, як мова, є «фізичним виразом душевних емоцій»²⁶, вказувалось у «Проекті», а тому ці уроки повинні посісти чільне місце на перших двох ступенях школи. Колядки, щедрівки, веснянки є цінним матеріалом для співів. Вони мають високу художню цінність, широко вживані народом, забезпечують зв'язок школи з духовним життям суспільства. На уроки співів у початковій школі планувалось відвести по 2 години тижневих, починаючи з першого по четвертий клас.

Справі фізичного виховання повинні були сприяти уроки руханки, як їх було названо в «Проекті», тобто використання різних рухливих фізичних вправ. Хоч у переліку, вказаному в документі, значились: «дитячі народні ігри, танці, січові вправи, мандрівки, освітні гулянки, пласт, праця на верстатах рукоділля»²⁷ та інше. Тобто разом з фізичними вправами передбачалося формування трудових навиків. Автори сподівались, що незабаром наші педагоги вироблять власну систему шкільної гімнастики фізичного виховання, що матиме національну форму.

Четвертий розділ «Проекту єдиної школи на Україні» мав назву «II ступінь єдиної школи, або старша основна школа». Він включав навчальний план, програми з кожної навчальної дисципліни з пояснювальними записками та деякі методичні поради й рекомендації з їх викладання.

На II ступені основної школи пропонувався такий навчальний план:

№ п/п	Предмети	Кількість годин				
		5 кл.	6 кл.	7 кл.	8 кл.	Разом
1.	Закон Божий	1	2	2	1	6
2.	Рідна мова	5	5	4	4	18
3.	Арифметика	3	3	3	3	12
4.	Геометрія	1	1	2	2	6
5.	Фізика	-	-2/1	2/1	6	
6.	Природознавство та с/г в Україні	2/1	2/1	2/1	4/1	14
7.	Географія	2	2	2	2	8
8.	Історія	3	3	3	3	12
9.	Малювання	2	2	2	1	7
10.	Рисування	-	-1	2	3	
11.	Співи	2	2	1	1	6
12.	Руханка	2	2	2	2	8
13.	Жива мова	6	5	4	4	19
14.	Разом лекцій для учнів	29,5	29,5	31	32	
15.	Разом годин для вчителя	30	30	32	33	

Примітка:

1) З «живих мов» може викладатись тільки німецька або французька.

2) У предметів, що потребують практичних вправ, години лекцій поділено на години теорії й практики. Одна година практичних вправ рахується для учня як 0.5 год., бо з поділом класу (40 годин) на групи для вправ (20 дітей) кожен учень матиме практичних вправ 1 годину на 2 тижні.²⁸

У пояснювальній записці до програми з рідної мови відзначалось, що в 5-8 класах уроки рідної мови цілком відокремлені від інших навчальних дисциплін і здійснюється ґрунтовне вивчення основ граматики. До змісту предмета також включається і рідна література.

Програма з математики вимагала здійснення послідовного формування в учнів поняття про числа й операції над ними. Потрібно було також сформувати уміння розв'язувати квадратні рівняння, забезпечення пропедевтичного курсу геометрії.

До програми з природознавства були включені і питання з біології, зоології, мінералогії, фізики, хімії, сільського господарства України. В пояснювальній записці наголошувалось, що при вивченні цього предмета «девiзом учителя повинно бути: від книжки далі, до природи ближче; екскурсійний метод повинен тут виступати на перший план».²⁹

Вивчення географії тривало з 5 по 8 клас. У 5 класі пропонувалось знайомство з географією України, в 6 класі - країн Східної Європи, в 7 класі - позаєвропейських країн, у 8 класі - фізичної географії. В порівнянні зі шкільним планом царської Росії курс географії позаєвропейських країн перенесено на кінець навчального циклу.

Історія також вивчалася з 5 по 8 клас по 3 години на тиждень. У 5 та 6 класах пропонувалось вивчення історії України від найдавніших часів і до часу вивчення, а в 7-8 класах - коротка всесвітня історія.

Вивчення фізики мало розпочинатися в 7 класі і продовжуватись у 8 класі і разом із знаннями природничих наук повинно було забезпечувати такий обсяг знань, що сприяв би підготовці учнів до професійної школи.

Питання про вивчення релігії в школі було досить дискусійним. Розробники «Проекту» вважали, якщо розглядати її як навчальну дисципліну, то вивчення такого предмета не є справою школи, а якщо дивитись на релігію як засіб виховання дітей, то тут їй має бути відведене почесне місце в українській школі.³⁰

Перебуваючи у надзвичайно складних революційних умовах, працівники міністерства народної освіти продовжували розробляти плани реформування школи. Особливо це стосувалося роботи по завершенню проекту єдиної школи на Україні, перша частина якого була підготовлена ще за часів Центральної Ради. Але завершено роботу над рукописом і віддруковано першу книгу «Основна школа» в 1919 р. у Кам'янці-Подільському³¹. Друга книга проекту «Колегія» була передана до друку 6 квітня 1919 р., коли уряд Директорії знаходився у Вінниці. Однак під час термінової евакуації, що відбувалася у червні, рукописи проекту так і залишилися у вінницькій друкарні. Лише після кількох евакуацій, зупинившись у м. Тарнові (Польща), керівник комісії з розробки проекту єдиної школи П.Холодний провів значну роботу по відновленню втраченого тексту. На основі протоколів засідань комісії та деяких сторінок чорнових записів рукопис було відтворено. З прибуттям до м. Тарнова в евакуацію педагога Л.Бачинський, В.Горбачевський, С.Донченко, В.Злотчинський, Л.Левицький, А.Чернявський, Л.Чекаленко закінчили розробку навчальних програм для третього ступеня шкіл з природознавства, гігієни, бухгалтерської комерційної арифметики, хімії та технології.

Основна школа мала однакові навчальні плани, а для третього ступеня «Колегії» було розроблено їх декілька варіантів: гуманітарний, реальний, економічний³². Передбачалося цей проект обговорити з фахівцями, а потім передати його на затвердження владі. Однак евакуація Директорії, встановлення в Україні радянської влади не дали змоги довести справу до кінця і втілити її в життя.

Ще одним документом, розробка якого була завершена за часів Директорії, був «Статут єдиної школи в УНР»³³. Він врегульовував багатогранну діяльність української школи, визначав її завдання, права та обов'язки, а також правові норми діяльності педагогічної ради та адміністрації, учителів, вихователів, обслуговуючого персоналу та учнів. У сімдесяти семи пунктах статуту визначались основні правові положення життєдіяльності реформованої школи. Передбачалось, що єдина школа буде дванадцятикласною і поділятиметься на три ступені: перший (початкова основна школа) становитиме чотири роки навчання (1-4 класи), другий (старша основна школа) - чотири роки навчання (5-8 класи) і третій (колегії) - чотири роки (9-12 класи). Навчання в школі здійснюватиметься «рідною мовою кожної нації, що живе на Україні». Розподіл шкіл

на національній основі здійснюватиметься міністерством народної освіти у погодженні з міністерством у справах відповідних національностей за рішенням губернських шкільних рад. Передбачалось, що кількість шкіл різних національностей буде відповідати процентному співвідношенню національного складу населення України. Навчальні плани і програми шкіл з неукраїнською мовою викладання повинні затверджуватись міністерством народної освіти у погодженні з міністерством відповідної національності. Українознавчі предмети повинні бути включеними до навчальних планів усіх шкіл національних меншин.

Таким чином, у період української революції розпочався активний процес розробки теоретичних основ реформування шкільної освіти. Основні напрямки освітніх радикальних змін були започатковані рішеннями двох всеукраїнських учительських з'їздів. Детальний план шкільної реформи був визначений двома документами - «Проектом єдиної школи на Вкраїні» та «Статутом єдиної школи в УНР». За цими документами нова українська школа мала стати єдиною, трудовою, виховуючою, національною і загальноосвітньою. Крім того, у навчальних програмах, які були складовою частиною «Проекту», був визначений основний зміст шкільних навчальних дисциплін. Про те, як проходив процес обговорення принципів реформування і побудови змісту шкільної освіти та про долю цих документів, читачі дізнаються з наступного номера журналу.

Джерела та література:

1. Богуславська В.Г. Народна освіта в добу національно-демократичної революції 1917 - 1920 рр.: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. - Донецьк, 2001.; Ротар Н.Ю. Діяльність українських національно-демократичних урядів в галузі освіти (1917 - 1920 рр.); Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. - Чернівці, 1996; Телячий Ю.В. Реформа управлінської загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917 - 1920 рр.): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. - Чернівці, 2000.
2. Постанови в справі організації освіти //Вісті з Української Центральної Ради. - 1917. - Травень.
3. Там само.
4. Робота Другого Всеукраїнського учительського з'їзду //Вісник педагогічно-професійного з'їзду. - 1917. - 14 серпня.
5. Проект єдиної школи на Вкраїні. - Кн. I.Основна школа. - Кам'янець-Подільський, 1919. - С. 3-4.
6. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України). - Ф. 2881, оп. 1, спр. 10, арк. 48а.
7. Там само. - Арк. 48д.
8. Проект єдиної школи на Вкраїні. - Кн. I.Основна школа. - Кам'янець-Подільський, 1919. - С. 5.
9. ЦДАВО України. - Ф. 2201, оп. 1, спр. 63, арк. 5.
10. Там само. - Арк. 5зв.
11. Відозва міністерства освіти до земств України // Відродження. - 1918. - 30 серпня.
12. Новий шкільний 1918-1919 рік на Вкраїні // Відродження. - 1918. - 28 серпня.
13. Відозва міністерства освіти // Відродження. - 1918. - 5 вересня.
14. ЦДАВО України. - Ф. 2201, оп. 1, спр. 63, арк. 5 зв.
15. Проект єдиної школи на Вкраїні. - Кн. I. Основна школа. - Кам'янець-Подільський, 1919. - С. 6.
16. Там само. - С. 3.
17. Там само. - С. 9.
18. Там само. - С. 26.
19. Там само.
20. Там само. - С. 31.
21. Там само. - С. 28.
22. Там само. - С. 27-28.
23. Там само. - С. 30.
24. Там само. - С. 55.
25. Там само. - С. 17.
26. Там само. - С. 18.
27. Там само. - С. 19.
28. Там само. - С. 12.
29. Там само. - С. 14.
30. Там само. - С. 16.
31. Проект єдиної школи на Вкраїні. Основна школа. - Кам'янець-Подільський.: Дністер, 1919. - Кн. I. - 172 с.
32. Статут єдиної школи в УНР // ЦДАВО України. - Ф. 2582, - оп. 2, - спр. 114, арк. 136.
33. Там само. - Арк. 1 - 17.

